

جهاد و خطبه‌های جهادیه در تاریخ اسلام

جنگ و دیگر مشتقات آن، ازجمله پدیده‌های همزاد بشری است. نه این‌که ضرورتاً حیات بشری به آن وابسته باشد، ولی تا حیات انسان بوده، جنگ هم بوده است.

جنگ و دیگر مشتقات آن، ازجمله پدیده‌های همزاد بشری است. نه این‌که ضرورتاً حیات بشری به آن وابسته باشد، ولی تا حیات انسان بوده، جنگ هم بوده است.

حداقل تا آنجا که از حیات بشری گزارش داریم، جنگ جزو لاینفک زیست انسانی بوده است. بخش عظیمی از روایت تاریخ نیز جنگ اختصاص به دارد، چنانچه گویی تاریخ یعنی گزارش جنگ‌ها و نبردها. نزد عرب جاهلی اساساً تاریخ به معنای گزارش جنگ بود. بر همین اساس ایام العرب فصل تاریخ نگاری عرب از غیر است. در ادیان غیرالهی نیز خاصه ادیان باستانی جنگ جایگاه عظیمی داشته است و برای آن رب‌النوع قایل بودند. در ادیان ابراهیمی نیز «جنگ» به‌عنوان دفاع از دین و کیان ملت حائز اهمیت است. در اینجا اما جنگ به جنگ مقدس تبدیل می‌شود. البته این به معنای آن نیست که تا پیش از ادیان ابراهیمی جنگ‌ها صبغه تقدس نداشتند، بلکه اساساً در ادیان ابراهیمی و به طور خاص دین اسلام است که جنگ جنبه فقهی پیدا کرده و برای آداب عناصر و ابعاد مختلف آن تعیین حکم صورت می‌گیرد.¹ به بیان دیگر جنگ به جهاد تبدیل می‌شود و البته فرق است بین جنگ و جهاد.

سلسله آداب و مناسکی بر جهاد مترتب است که آن را به یکی از پیچیده‌ترین احکام اسلامی تبدیل کرده. بی‌شک مهم‌ترین رکن جهاد، خطبه جهادیه است. خطبه جهادیه، توسط نماینده خدا روی زمین یا کسی که جانشینی و ولایت خداوند از آن اوست ایراد می‌شود. در خطبه جهادیه، دلایل و عوامل جهاد بیان می‌شود و مسلمین با توجه به آن، امر جهاد را به جای می‌آورند. این مهم در اسلام اولین بار توسط پیامبر اسلام حضرت محمد(ص) در غزوات عملی شد. در خطبه جهادیه بین زمین و آسمان پیوند ایجاد می‌شود و مسلمین به تقوا، ایمان، پایداری و استقامت در برابر سختی‌ها توصیه می‌شوند.²

جهاد برای خدا در قاموس اسلام برای مسلمین چنان مهم شد که گزارش‌های مستقلی از جنگ‌ها و فتوحات و در یک کلام جهاد علیه کفار یا کسانی که کیان ملت اسلام را به خطر انداخته‌اند به نگارش درآمد.³ «مغازی» واقدی مهم‌ترین اثر از این نگارش‌هاست. نگارش کتب «فتوح» نیز متأثر از همین دغدغه‌ها و سنن بود. بعد از پیامبر(ص) خطبه جهادیه امام علی(ع) حائز اهمیت است. این خطبه که در نهج‌البلاغه آمده، جهاد در راه خدا را دری از درهای بهشت توصیف می‌کند.⁴ در ادامه در نهضت کربلا نیز خطبه امام حسین(ع) مصداق این امر است. در تداوم تاریخ اسلام و ممالک اسلامی، در دو آوردگاه عظیم تاریخی نیز، خطبه‌های جهادیه علیه کفار ایراد شد. در این مرتبه اما این علما بودند که مردم را با خطبه‌های خود به منظور حفظ اسلام و مرزهای آن و دفاع از ناموس مسلمین تشویق می‌کردند. اساساً بخش مهمی از کارکرد خطبه‌های جهادی تشویق و تهییج مسلمین برای پر کردن صفوف مجاهدین علیه کفار و دفع خطر ایشان بود. در جنگ‌های صلیبی که به بهانه بازپس‌گیری عرض مقدس توسط مسیحیان اروپا صورت گرفت، قلمرو اسلامی مورد هجوم مسیحیان صلیبی قرار گرفت. در مقابله با این تهاجم، حجم عظیمی از فتاوا و خطبه‌های جهادی ایراد و مکتوب شد. در این باب خطبه‌های خطیب حمدانیان، ابن ثباته فارقی مشهور است. سپاهیان روم در 348 ق پس از پیشروی در سرزمین‌های اسلامی و کشتار و تخریب، به سوی دیار بکر روی آوردند و به میافارقین رسیدند و آنجا را مدتی در محاصره گرفتند. در این روزگار بود که ابن نباته به ایراد خطابه‌های شورانگیز خویش موسوم به «خطب جهادیه» پرداخت.⁵ از طرف دیگر نیز وقتی قلمرو اسلامی مورد تاخت و تاز مهاجمان ترک و مغول قرار گرفت، علمای مذاهب اسلامی برای مقابله با ایشان خطبه جهادیه ایراد می‌کردند. با وجود این بخش عظیمی از ادبیات یا منابع خطبه‌های جهادی به دوران معاصر و در مقابله با دول استعماری خاصه روس و انگلیس مربوط است، اگرچه به این دو دولت نیز محصور نمی‌شود. چراکه وقتی آیت‌الله سیدمحمدکاظم طباطبایی یزدی در وجوب جهاد در مقابل تجاوزات روسیه به ایران حکم داد، به مساله تجاوز ایتالیا به لیبی نیز توجه داشت و این امر را نیز محل توجه خویش قرار داد و در مقابله با دولت ایتالیا نیز دستور داد.⁶

خطبه‌های جهادیه به تعبیری دیگر نقش مشروعیت‌بخشی اقدام جنگی را نیز داشت به این معنا که هر عمل جنگی‌ای عنوان جهاد را نخواهد داشت. جهاد در راه خدا عملی است که توسط شرع مقدس اسلام و با حفظ اصول خاص آن که توسط علما تعیین می‌شود صورت خواهد پذیرفت. این امر مانع جولان گروه‌های افراطی خواهد شد یا حداقل باعث می‌شود بتوانیم بین عمل گروه‌های افراطی و نظر اسلام به معنای دقیق کلمه تفکیک قایل شویم. پانوش‌ها:

- 1 - مغازی، واقدی، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، 1392. صص 16-17
- 2 - همان، صص 230 - 241.
- 3 - گو این‌که در این عمل سنت‌های روایی عرب پیش از اسلام نیز دخیل بود.
- 4 - نهج‌البلاغه، ترجمه محمد دشتی، تهران، انتشارات اسوه، 1382 خطبه 27

6 - جهادیه: فتاوی جهادی علما و مراجع عظام در جنگ جهانی اول، به کوشش محمدحسن کاووسی عراقی و نصرالله صالحی، تهران وزارت امور خارجه، ص 41.
محمود ذکاوت / پژوهشگر تاریخ معاصر